UOT 338.43; 631.15

Natiq Sərhad oğlu MİRZƏYEV
Qərbi Kaspi Universiteti, "Biznes və idarəetmə" fakültəsinin dekanı, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.
Ünvan: Əhməd Rəcəbli küç., 3-cü paralel, 17 A,
E-mail: mirzoev.n@mail.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2024.004.026

AQRAR SAHƏDƏ KİÇİK SAHİBKARLIQ SİSTEMİNDƏ İNTEQRASİYA PROSESİNİN İNKİŞAFI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - respublikada kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inteqrasiya proseslərinin aqrar sektorun səmərəliliyinin artırılmasında yeri və rolunu müəyyən etmək, eləcə də, müasir iqtisadi həyatda inteqrasiya proseslərinin aqrar sektorun inkişafına təsirini araşdırmaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, fundamental təhlil və adekvat informasiya.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inteqrasiya proseslərinin artırılmasında elmi-nəzəri mənbə qismində istifadə imkanları.

Tədqiqatın nəticələri – müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inteqrasiya prosesinin inkişafı istiqamətləri qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Azərbaycanda aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inteqrasiyası istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi.

Açar sözlər: aqrar sahə, aqrar sahibkarlıq, davamlı inkişaf, inteqrasiya, kiçik sahibkarlıq, müəssisə.

Giriş

Aqrar sahə iqtisadiyyatın strateji sahəsi olmaqla həm dövlət, həm də cəmiyyət üçün mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Eləcə də aqrar sahə iqtisadiyyatın əsasını təşkil edərək, Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafında həlledici rol oynayır. Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyəti dövlət qanunvericiliyi, büdcə, vergi, pul-kredit və digər qanunlarla tənzimlənir. Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yaradılmış, çoxsaylı qanunlar, Dövlət Proqramları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları qəbul edilmiş, Nazirlər Kabinetinin qərarları və digər normativ-hüquqi aktları qəbul edilmiş və bu istiqamətdə digər tədbirlər ardıcıl olaraq həyata keçirilmişdir [4]. Aqrar sahibkarlığın hazırkı inkişaf mərhələsi inteqrasiya proseslərinin güclənməsi ilə səciyyələnir. Çoxşaxəli strukturların formalaşması Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinin subkompleksləri və bölgələrinə təsir etmişdir. Azərbaycan regionlarının ixtisaslaşması və bir-biri ilə sıx bağlı olan aqrar strukturu birləşmə proseslərinin xarakterinə müəyyən təsir göstərir.

Bir qayda olaraq, təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi növünün ilkin mərhələsi yalnız ideya ilə (zehni fəaliyyətin nəticəsi) əlaqələndirilir ki, bu da gələcəkdə maddi forma almalıdır. Bu, kiçik sahibkarlığın, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının əsas roludur.

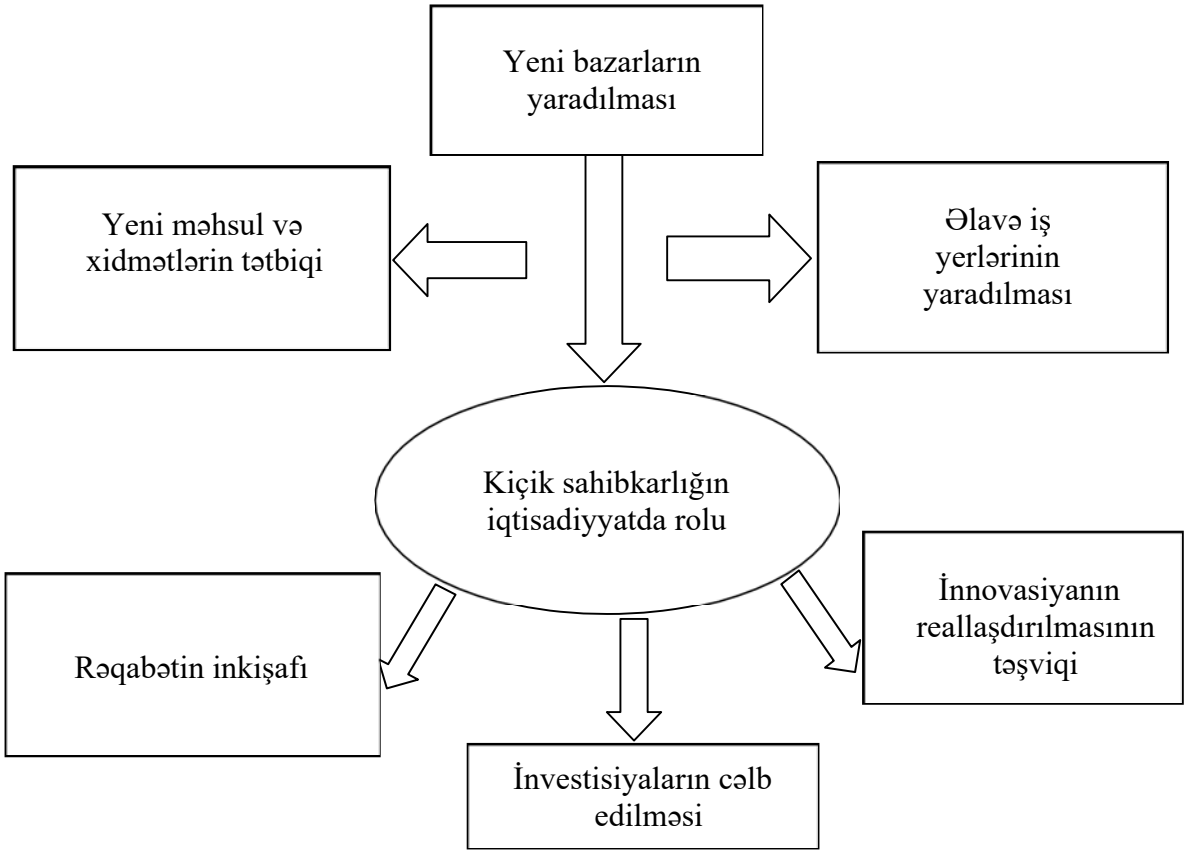
İnnovasiyanın mövcudluğu kiçik biznesin xüsusiyyətlərindən biridir. Bu, yeni məhsulun istehsalı, yeni müəssisənin formalaşması və ya fəaliyyət profilində dəyişiklik ola bilər. İstehsalın təşkilinin ən son üsullarının, fərqli idarəetmə sisteminin, keyfiyyətin, yeni texnologiyaların tətbiqi çox vacib innovativ cəhətlərdir.

Bu iqtisadi model aqrar sahə istehsalçıları arasında lazımi rəqabət mühiti yaradır, yeni iş yerləri yaratmağa, bazar şəraitində baş verən istənilən dəyişikliyə dərhal reaksiya verməyə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakında mövcud boşluqları doldurmağa qadirdir və orta təbəqənin formalaşmasının əsas mənbəyidir, müvafiq olaraq aparılan islahatların sosial bazasının artırılmasını təmin edir.

Kişik sahibkarlığın aqrar sahənin inkişafında yeri

Kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin formalaşması və fəal inkişafı hazırda bütün milli iqtisadiyyat

üçün artım nöqtəsi kimi tanınan Azərbaycanın bütövlükdə kənd təsərrüfatı kompleksinin mərhələli inkişafı üçün vacib şərtdir (Şəkil 1).

Şəkil 1. Kiçik müəssisələrin iqtisadiyyata təsirinin əsas növləri

Qeyd: sxem [4; 7; 8] istinadən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Sahibkarlığın əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, kiçik müəssisələr və kənd təsərrüfatı istehsalçıları bazarda yaşamaq üçün şiddətli rəqabət apardıqca, onlar daim inkişaf etməyə, təkmilləşməyə və mövcud bazar şəraitinə uyğunlaşmağa məcburdurlar, çünki yaşamaq üçün onların yaşayış vasitələrinə ehtiyacı var və maksimum mənfəət əldə etmək üçün başqalarından daha yaxşı və güclü olmalıdırlar.

Kənd təsərrüfatında kiçik müəssisələr daha inklüziv və dayanıqlı qida məhsulları sistemlərinin inkişafı üçün çox vacibdir. Bu müəssisələr resursların satışı, qida məhsullarının istehsalı, onların toplanması və paylanması, qida məhsullarının emalı və pərakəndə satışının böyük hissəsinə cavabdehlik daşıyırlar. [10]

Dünyada bazar münasibətlərinin inkişafı prosesində orta və kiçik biznesin rolu aparıcı yer tutur. Dünya iqtisadiyyatında ən çox iş yerləri kənd təsərrüfatı sektorunda təmsil olunur (1,4 milyard insan kənd təsərrüfatı sektorunda çalışır). Qərbi Avropa, Yaponiya və ABŞ-da müəssisə və təşkilatların ümumi sayının təxminən 85%-ni kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri təşkil edir. Bu ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq ÜDM-in 60-75%-ni istehsal edir və iş yerlərinin 60%-dən çoxunu təmin edir. [6]

Yeni iqtisadi şəraitdə inteqrasiya müəssisələrin iqtisadi reallığa uyğunlaşma forması, obyektiv üstünlüklərə görə bazarda onların mövqelərinin stabilləşməsi üsulu kimi çıxış edir. İnteqrasiyanın inkişafı istehsal vasitələrini birləşdirməyə, vahid texnoloji prosesin ayrı-ayrı mərhələlərini birləşdirməyə, innovasiyaları tətbiq etməyə və istehsalın miqyasını genişləndirməyə imkan verir.

Nəticədə, sahələrarası əlaqələr optimallaşdırılır, maliyyə və maddi resurslardan daha səmərəli istifadə edilir, istehsal xərcləri azalır, məhsulun rəqabət qabiliyyəti yüksəlir.

Kiçik sahibkarlıq olaraq, düzgün texnologiya olmadan əməliyyatları və marketinqi səmərəli şəkildə idarə etmək çətindir. Xoşbəxtlikdən, inteqrasiya ətrafında bəzi strateji planlaşdırma ilə əlverişli proqram həlləri məhsuldarlığı asanlaşdıra və böyümənin kilidini açа bilər. [11]

Kənd təsərrüfatı istehsalının müasir inkişafı mərhələsində aqrar sahənin inteqrasiyası həm kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və reallaşdırılması, həm də maliyyə-iqtisadi sahəsində özünün danılmaz üstünlüklərini sübut etmişdir.

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inteqrasiyasının iqtisadi mahiyyəti

İnteqrasiya olunmuş aqrar sahibkarlıq daha çox əlverişli istehsal şəraiti olan regionlarda - yaxşı iqlimi, münbit torpaqları, eləcə də satış bazarlarına mümkün qədər yaxın yerləşən, qurulmuş və ya fəal inkişaf edən infrastrukturu və ucuz işçi qüvvəsi olan ərazilərdə daha çox özünü göstərir. İnteqrasiya prosesləri yüksək təmərküzləşmə və mexanikləşdirmə dərəcəsi olan sahələrdə: taxıl, çay, sitrus meyvələri, kartof, çiyələk, yumurta, quş əti istehsalında daha geniş yayılmışdır. Aqrar sahibkarlığın hazırkı inkişafı mərhələsi inteqrasiya proseslərinin güclənməsi ilə səciyyələnir.

Aqrar sektorun inteqrasiyası milli iqtisadi, regional səviyyələrdə və ayrı-ayrı müəssisə səviyyəsində nəzərdən keçirilə bilən çoxsəviyyəli prosesdir. Milli iqtisadi səviyyədə ölkənin aqrar-sənaye kompleksinin formalaşması və inkişafı dövlət siyasəti həyata keçirilir. Regional səviyyədə bu proses kənd təsərrüfatı, emal, xidmət və digər müəssisələrin iştirakı ilə müxtəlif aqrar-sənaye birliklərinin yaradılması ilə bağlıdır. Aqrar sektorda ayrıca təşkilat səviyyəsində inteqrasiya kənd təsərrüfatı istehsalı, emal sexləri yaradılarkən və ya kənd təsərrüfatı və emal müəssisələrinin birləşdirilməsi yolu ilə yaradılan aqrofirma kimi həyata keçirilir. Aqrar sektorda müəssisələrin, xüsusi ilə kiçik müəssisələrin inteqrasiyasının iqtisadi üstünlükləri yüksək keyfiyyətli məhsulun minimal itkilərlə son istehlakçıya çatdırılmasının sürətləndirilməsində (o cümlədən texnoloji dövriyyənin qısaldılması yolu ilə), ixtisaslaşmanın daha da dərinləşdirilməsində və həm də kənd təsərrüfatının təmərküzləşmə səviyyəsinin artırılmasında ifadə olunur [2; 7]. Sənaye istehsalı, kombinələşdirilmiş istehsalın hissələri arasında uzlaşdırılmış ritm və mütənasibliyin təmin edilməsi, xammaldan, istehsal və əmək ehtiyatlarından və ümumilikdə istehsaldan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir [3].

Təcrübə göstərir ki, xarici ölkələrin bazar iqtisadiyyatlarında kiçik müəssisələrin əhəmiyyətli hissəsi bu və ya digər şəkildə iri müəssisələrin maraq dairəsindədir. Eyni zamanda, kiçik aqrar sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə sabitliyi və investisiya imkanları birbaşa iri müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqədən asılıdır. Öz növbəsində, kiçik müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqədə olan iri müəssisələr innovasiyaların həyata keçirilməsində, yeni satış bazarlarının inkişaf etdirilməsində, operativ və vaxtında müvafiq məlumatların əldə edilməsində öz strateji maraqlarını güdürlər.

Kiçik müəssisələr üçün belə qarşılıqlı əlaqə zamanı əsas problem kimi məhsulların satışı problemi həll olunur. Bununla yanaşı, aqrar sahədə kiçik və iri təsərrüfat formalarının kooperasiyası dövlətin kiçik sahibkarlığa dəstək siyasətinin mövcud çatışmazlıqlarını müəyyən dərəcədə kompensasiya etməyə qadirdir. İnteqrasiya və kooperasiya əlaqələri bütün digər amillərin məhsuldarlığına həlledici təsir göstərən rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında ən mühüm amillərdən biridir. Eyni zamanda, inteqrasiya proseslərinin iştirakçılarının rəqabət qabiliyyətinin artması satış bazarlarında artan rəqabətdən mümkün itkiləri əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir. Beləliklə, bu gün kiçik və iri aqrar sahibkarlıq subyektlərinin təşkilati-təsərrüfat birliyinin ən rasional və rəqabətli formalarını əldə etmək xüsusi aktuallıq kəsb edir.

İnteqrasiya prosesinin istiqamətləri və növləri

Qeyd etmək lazımdır ki, inteqrasiya müxtəlif səviyyələrdə və müxtəlif istiqamətlərdə baş verir. Təcrübədə rast gəlinən əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin xidmət və emal müəssisələri ilə əməkdaşlığı (kooperasiyası);
- bütün iştirakçıların ümumi mülkiyyət əsasında vahid holdinqdə birləşdirilməsi;
- bütün məhsul istehsalı zənciri boyunca birliklərin yaradılması;

- maliyyə - sənaye qruplarının təşkili.

Əsas inteqrasiya növləri üfüqi, şaquli və qarışıq (konqlomerativ)inteqrasiyadır [8; 11].

Üfüqi inteqrasiya eyni sahədə təşkilatların birləşməsidir, yəni sahədaxili əlaqələri əks etdirir. O, ümumi istehsal problemlərinin həlli, istehsalın optimal təmərküzləşməsi və ixtisaslaşması üçün ictimai əmək bölgüsü dərinləşdikcə inkişaf edir. Aqrar sahəyə gəldikdə, bu, birgə istehsal fəaliyyəti və daha yaxşı əmək nəticələrinə nail olmaq üçün kənd təsərrüfatında kiçik müəssisələrin birliyidir.

Yəni buradan belə nəticə çıxara bilərik ki, üfüqi inteqrasiya kənd təsərrüfatının və ya sənayenin eyni sahəsinə aid olan, eyni növ məhsullar istehsal edən və ya onların istehsalı üçün eyni əməliyyatları yerinə yetirən müəssisələrin birliyidir. Üfüqi inteqrasiya sahədaxili xarakter daşıyır. Üfüqi inteqrasiya prosesində istehsal genişlənir və böyüyür.

Şaquli inteqrasiya dedikdə, bir böyük şirkətin rəhbərliyi altında vahid istehsal və sənaye emal prosesi ilə texnoloji cəhətdən bağlı olan kənd təsərrüfatı və sənaye təşkilatlarının birləşdirilməsi başa düşülür.

Şaquli və üfüqi inteqrasiya arasında əhəmiyyətli fərqlər olsa da, bəzi oxşarlıqlar vardır. Bu və ya digər halda inteqrasiya müəyyən məhsulların istehsalı və satışı və ya xidmətlərin göstərilməsi baxımından texnoloji və texniki ümumilik əsasında baş verir.

Qarışıq inteqrasiya əmtəə istehsalında və satışında nə texniki, nə də texnoloji ümumiliyə malik olmayan müxtəlif istehsal sahələrinin və müxtəlif sahədə müəssisələrin təşkilati-iqtisadi birləşməsidir.

Qarışıq inteqrasiya o zaman baş verir ki, məsələn, kənd təsərrüfatı ilə texnoloji əlaqəsi olmayan kənd təsərrüfatı müəssisələrində xidmət, sənaye və tikinti bölmələri yaradılır. Əhaliyə nəqliyyat xidməti göstərən aqrar sahədə kiçik müəssisənin bu fəaliyyət növündən kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilən gəlirdən artıq gəlir əldə etməsi hallarına tez-tez rast gəlinir.

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inteqrasiyası prosesinə təsir edən amillər

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inteqrasiyasının inkişafına bu və ya digər şəkildə təsir edən bir çox amillər var ki, onları xarici və daxili amillərə görə qruplaşdırmaq olar.

Xarici təsir amillərinə aşağıdakılar daxildir: ərazinin təbii-iqlim və torpaq xüsusiyyətləri, ekoloji şərait, sahənin texniki və texnoloji tərkib hissəsi, ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf tempi, bazar infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi, mövcud dövlət tənzimlənməsi sistemi, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, istehlak tələbi, sosial-kadr potensialı və əhalinin tərkibi və s..

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq müəssisələrinin inteqrasiyasının inkişafına daxili təsirin ən mühüm amillərinə aşağıdakılar daxildir: təşkilati və idarəetmə amilləri, istehsalın texnoloji hazırlığının səviyyəsini və vəziyyətini müəyyən edən istehsal (texnoloji) amilləri, istehsal potensialı, maliyyə-iqtisadi amillər, investisiya, istehsalat obyektlərinin yeri, kadrların ixtisası və s. [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi potensialı, onun sosial sisteminin strukturu və əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyəti uzun əsrlər boyu aqrar sahənin inkişafının xüsusiyyətləri, ilk növbədə kənd əhalisinin çətin vəziyyəti ilə müəyyən edilmişdir. Kəndin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, müəyyən mərhələdə cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bünövrəsi olması, hər şeydən əvvəl həm ərazi-istehsal, həm də sosial-psixoloji strukturların kütləvi və xüsusilə, süni şəkildə ictimailəşməsinə meyillidir. Bu, nəticə etibarilə, kəndin müəyyən konservatizmini və eyni zamanda dayanıqlılığını əks etdirir.

Sənaye ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı iqtisadi cəhətdən az gəlirli sahədir. Bu, bir çox səbəblərdən qaynaqlanır. Məsələn, kənd yerlərində həmişə həddən artıq gizli məskunlaşma olur, kənd təsərrüfatı istehsalı bildiyimiz kimi mövsümi xarakter daşıyır, əsasən təbii şəraitdən asılıdır və s. Buna görə də kənd sakinlərinin əldə etdiyi gəlir sənaye işçilərinin gəlirlərindən çox aşağıdır. Belə bir vəziyyətdə kiçik sahibkarlığın inkişafı hesabına aqrar sahədə vəziyyəti sabitləşdirmək üçün əlçatan və real mənbələr əldə etmək mümkündür [1].

Aqrar sektorun inkişafı strategiyasının əsasını elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin tətbiqi, stimullaşdırma təşkil etməlidir. Sahibkarlıq fəaliyyətində iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün

innovasiya siyasəti düzgün həyata keçirilməlidir ki, bu da əsas şərtdir [5]. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin və innovasiyaların tətbiqi inteqrasiya prosesinin səviyyəsinə özünəməxsus təsir göstərir.

Sahibkarlıq sosial-iqtisadi fenomen kimi ictimai inkişafın ilkin mərhələlərində yaranmışdır. Lakin hələ də alimlər arasında sahibkarlığın mahiyyəti ilə bağlı müəyyən edilmiş yekdil bir fikir yoxdur. Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi probleminə gəlincə, bu məsələ hələ də zəif öyrənilmişdir və öyrənilməsi bu gün də aktual olaraq qalır.

Bazar münasibətlərinin inkişafının indiki mərhələsində sahibkarlıq müəyyən bir işgüzar mühitdə mövcud olur və inkişaf edir. İqtisadiyyatın aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti kənd təsərrüfatı və onunla istehsal-texnoloji bağlılığı olan sənaye sahələrində yaranan iqtisadi münasibətlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. [2]

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inteqrasiyasının inkişafının investisiya qoyuluşuna təsiri

İnteqrasiyanın səviyyəsinin artması bütövlükdə aqrar sahənin investisiya fəallığına müsbət təsir göstərir. Kredit resurslarının cəlb edilməsi imkanlarının genişlənməsi, potensial investorlar üçün təminatların artırılması, investisiyaların geri qaytarılma müddətinin azalması, istehsal və transaksiya xərclərinin azalması müşahidə olunur. Bununla yanaşı, çoxsəviyyəli strukturlara xas olan məhdudiyyətlər var, yəni: komanda zəncirinin uzadılması, planlaşdırma və idarəetmə sisteminin mürəkkəbliyi, inkişaf, əlaqələndirmə və qərar qəbuletmə mexanizmlərinin ətaləti.

Təcrübədə aqrar sektorda kiçik biznesin inteqrasiyası çox vaxt xarici şərtlərin sərtləşməsinə, azad bazar rəqabəti üçün məkanın azaldılmasına və bazarların inhisarlaşmasının artmasına məcburi reaksiya şəklində olur.

Kiçik müəssisələrin yerli bazara yönəldilməsi yerli özünüidarəetmənin iqtisadi əsasını burada görməyə əsas verir. Bu baxımdan, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən kiçik sahibkarlığa dəstək regionlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çoxsaylı tədqiqatların nəticələri kiçik sahibkarlığın göstərilən sərhədlər daxilində eynicinsli olmadığunu təsdiqləyir: sahə strukturuna görə, əsas problemlərin müxtəlifliyinə və sayına görə, fəaliyyətin nəticələrinə görə. Hazırda Aİ ölkələrində, Yaponiyada və ABŞ-da kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafı probleminin müxtəlif aspektləri üzrə milli və beynəlxalq səviyyədə tədqiqat təcrübəsi artıq mövcuddur. Belə tədqiqatların nümunələri Azərbaycanda, eləcə də Şərqi Avropanın digər ölkələrində yaranır. Avropa İttifaqı kiçik və orta müəssisələrin aşağıdakı təsnifatını qəbul etmişdir: mikro müəssisələrə işçilərinin sayı 9-dan çox olmayan müəssisələr daxildir; kiçik müəssisələr üçün - işçilərin sayı 10 nəfərdən 49 nəfərə qədər; orta - işçilərin sayı 50 nəfərdən 249 nəfərə qədər [7]. Ən mühüm meyar müəssisənin iqtisadi müstəqilliyidir. Məsələn, Avstriyada işçi sayı 50-dən çox olmayan kiçik sahibkarlıq subyektləridir. İtaliyada mikro müəssisələrə işçiləri 19 nəfərdən çox olmayan müəssisələr, 20-dən 99-a qədər işçiləri olan kiçik müəssisələr, 100-dən 199-a qədər işçisi olan orta müəssisələr və işçilərin sayı 200-dən 499 nəfərə qədər olan böyük müəssisələr daxildir.

İqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələrin daxil olduğu Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) 19 nəfərə qədər olan müəssisələri “çox kiçik”, 99 nəfərə qədər “kiçik”, 100-dən 499-a qədər olan müəssisələri “orta ölçülü” və 500-dən çox – “böyük” kimi müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aqrar sahədə də sahibkarlıq subyektlərinin 99 faizinin kişik və orta biznes (KOB) subyektləri olması bu sahədə kiçik və orta sahibkarlığın böyük potensiala malik olduğunu göstərir. [9]

2022-ci ildə aqrar sahədə 3473, o cümlədən, 3059 mikro-, 257 kiçik və 157 orta sahibkarlıq subyektləri qeydə alınmışdır. Həmin ildə bu sahibkarlıq subyektlərində məhsul istehsalının dəyəri 894,1 mln manat, o cümlədən 132,9 mln manat mikro-, 229,6 mln manat kiçik və 531,6 mln manat orta sahibkarlıq subyektlərində olmuşdur. [12]

Aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərində yaranan sahələrarası qarşılıqlı əlaqələr və maneələr

Aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq subyektləri dedikdə, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər (fərdi sahibkarlar) və kiçik müəssisələr kimi təsnif edilmə şərt-

lərinə cavab verən hüquqi şəxslər (kommersiya təşkilatları) başa düşülür.

Aqrar sahibkarlıq təsərrüfatlarının mövcud vəziyyətinin strateji təhlili, ilk növbədə onun fəaliyyət göstərdiyi klaster strukturunun araşdırılmasını nəzərdə tutur. Vəziyyəti təhlil edilən sahibkarlar qurumunun daxili strukturu, onu təşkil edən bölmələrin: texnoloji vəhdətdə olan struktur vahidləri və ya nisbi müstəqil təşkilati vahidlər kimi fəaliyyət göstərməsindən asılı olaraq müxtəlif aspektlərdə araşdırılır [1]. Ölkəmizdə kəndli təsərrüfatının və xarici ölkələrdə təsərrüfatçılığın təşkilati strukturunda və fəaliyyət şəraitində müəyyən fərqlər var, məsələn, ixtisaslaşma xarakterinə görə, maddi-texniki təminatına görə və s. Lakin bu fərqlər belə təsərrüfatçılıq formasının əsaslarına təsir göstərmir.

Aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərində yaranan sahələrarası qarşılıqlı əlaqənin intensivləşməsi və dərinləşməsinə hazırda bir sıra amillər maneə törədir:

- formalaşmamış institusional mühit;
- iştirakçıların maraqlarının vəhdətinin olmaması;
- regional və regionlararası maraqların uyğunsuzluğu;
- resurs potensialının məhv edilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalında mübadilə ekvivalentliyinin pozulması;
- torpaq ehtiyatları üzərində mülkiyyət, sərəncam və istifadə hüquqlarının təmin edilməsində zəruri əminliyin olmaması;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması;
- effektiv innovasiya və investisiya mexanizminin olmaması.

Hazırda təsərrüfatların və digər kiçik sahibkarlıq subyektlərinin istehsal və sosial potensialından səmərəli istifadə olunmur. Təsərrüfat sahibləri və aqrar sahədə sahibkarlar bir sıra mühüm hüquqi, iqtisadi və sosial problemlər yaşayırlar. Dünya və yerli təcrübənin göstərdiyi kimi, fərdi ailə təsərrüfatlarına və kiçik aqrar sahibkarlıq müəssisələrinə xidmət problemlərinin həllinin ən məqbul yolu kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən istehlak kooperativlərinin yaradılmasıdır [8].

Kooperativ müəssisə və ya təşkilatın əsas məqsədi mənfəəti artırmaq deyil, birləşmiş istehsalçıların iqtisadi maraqlarına xidmət etmək və onun üzvləri üçün müəyyən fayda əldə etməkdən (o cümlədən təsərrüfatların gəlirliliyini artırmaqdan) ibarətdir.

İstehlak kooperasiyası istiqamətində, indiki şəraitdə onun intensiv inkişaf üçün kifayət qədər gücü yoxdur və buna görə də hərtərəfli dövlət dəstəyi tələb olunur. İstehlak kooperasiyasının geniş yayılmasına mane olan bir sıra obyektiv problemlər mövcuddur. Əsas problemlərə kooperativ hərəkatının sosial bazasının yetərincə yetişməməsi; xüsusi infrastrukturun, o cümlədən məlumat və məsləhət mərkəzlərinin az olması.

Nəticə

Aqrar münasibətlər sistemində kiçik sahibkarlığın yerini müəyyən etmək üçün qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının ümumi həcmində mühüm paya malik olmaqla yanaşı, kəndin sosial problemlərinin həllində, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının təmin edilməsində, kənd yerlərində məşğulluğun təmin edilməsi və kənd əhalisinin gəlirlərinin qorunmasında onun əhəmiyyəti böyükdür. Aqrar sektorda inteqrasiya olunmuş müəssisələrin yaradılması maliyyə vəziyyəti aşağı olan kənd təsərrüfatı müəssisələrinə özünün maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağa, bazar şərtlərinə tez uyğunlaşmağa və məhsullarını sərfəli şəkildə satmağa imkan verir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlardan aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

7. Aqrar sahədə kiçik sahibkarlıq məhdud fəaliyyət miqyasına, resurslar və satış üçün nisbətən kiçik bazarlara, eləcə də digər spesifik xüsusiyyətlərinə görə əsasən mal və xidmətlərə yerli ehtiyacların ödənilməsinə yönəldilmişdir.

8. Bazar münasibətləri şəraitində kənd əhalisinin dayanıqlı dolanışıq problemi milli təsərrüfat funksiyalarının (kənd təsərrüfatı xammalının və ərzaq məhsullarının, qeyri-kənd təsərrüfatı mallarının və xidmətlərinin, ictimai malların istehsalı, kənd həyat tərzinin qorunması, əraziyə sosial nəzarət, əhalinin təkrar istehsalının genişləndirilməsi, onların həyat şəraitinin keyfiyyətinin

artırılması, ölkədə biosferdə ekoloji tarazlığın qorunması) yerinə yetirilməsini təmin edən kiçik sahibkarlığın inkişafı ilə uğurla həll oluna bilər.

9. Kiçik sahibkarlıq müəssisələri üçün fəaliyyət istiqamətlərinin və növlərinin seçimi əsasən onların gələcək fəaliyyət sahələrinin iqtisadi, coğrafi və iqlim şəraiti ilə müəyyən edilir.

10. Ölkədə iqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyəti olan ev təsərrüfatlarının gəlirlərində regionlararası fərqlərin əhəmiyyətli dərəcədə artması kiçik müəssisələrin məhsullarına tələbatın formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

11. Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişafı regional inteqrasiyanın sürətlənməsinə öz təsirini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mirzəyev N.S. Azərbaycanda taxılçılıq sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət istiqamətləri. Monoqrafiya, Bakı, 2017
2. Mirzəyev N.S. Kənd təsərrüfatında sahibkarlığın iqtisadi səmərəliliyinin meyarları və göstəriciləri. Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı. Elmi-praktik jurnal. № 2 (36). Bakı, 2021. Səh. 51-56
3. Ващейкина Ю.Ю. Факторы и условия формирова- ния и использования кадрового потенциала сельскохозяйственного предприятия // Научная дискуссия: вопросы экономики и управления. 2016. № 12 (56). С. 61-65.
4. Мирзоев Н.С. Стратегическая дорожная карта и развитие малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе Азербайджана. «Проблемы развития предприятий: теория и практика». Материалы 18-ой Международной научно-практической конференции. Самарский государственный экономический университет. Самара, декабрь 2019. Стр. 85-90
5. Мирзоев Н.С. Финансирование инновационной деятельности и развитие предпринимательства в аграрном секторе. Таврійський науковий вісник. Науковий журнал. Вип. 105. Херсон: Видавничий дім «Гельвестике», 2019. Стр. 115-120
6. Моисеенко, Ж. Н. Направления государственной поддержки малых форм хозяйствования : монография / Ж.Н. Моисеенко ; Донской ГАУ. – Персиановский : Донской ГАУ, 2021. – 175 с.
7. Прохоров В.А. Большие проблемы малого предпринимательства // Предприниматель. 1997. № 3. С. 27.
8. Скальная, М. Роль малого бизнеса в развитии сельских территорий [Текст] / М. Скальная, М. Козлов, Н. Тарасов // АПК: экономика, управ- ление. - 2013. - № 7. - С. 74-81.
9. Mirzayev N. Development of innovative agrarian entrepreneurship based on public-private partnership in Azerbaijan. Bulletin of the Belarusian State Agricultural Academy No. 4 2022. Gorki, p.29-35
10. Rethinking our Understanding of Agri-SMEs. A comprehensive taxonomy. Published in 2021, [Electronic resource]. https://isfadvisors.org/rethinking-our-understanding-of-agri-smes-a-comprehensive-taxonomy/
11. Startup and Small Business Technology Integration. Business Admin Tools. Published on 02 february 2024, [Electronic resource]. https://bizbot.com/blog/startup-and-small-business-technology-integration/
12. stat.gov.az.

Натиг Сархад оглы Мирзоев
Западно-Каспийский Университет,
декан факультета “Бизнес и управления”,
Ph.D по экономике, доцент
Адрес: Баку, уд. Ахмеда Раджабли, 3-й паралель, 17 А
E-mail: mirzoev.n@mail.ru

Развитие интеграционного процесса в системе малого предпринимательства в аграрном секторе

Резюме

Целью исследования является определить место и роль интеграционных процессов субъектов малого предпринимательства республики в повышении эффективности аграрного сектора, а также исследовать влияние интеграционных процессов на развитие аграрного сектора в современной экономической жизни.

Методология исследования – системный подход, фундаментальный анализ, адекватная информация.

Практическая значимость исследования – возможности использования в качестве научно-теоретического источника в активизации интеграционных процессов субъектов малого предпринимательства в аграрной сфере.

Результаты исследования – оценено направления развития процесса интеграции в современных условиях субъектов малого предпринимательства в аграрной сфере в Азербайджанской Республике.

Оригинальность и научная новизна исследования - совершенствование направлений интеграции субъектов малого предпринимательства в аграрной сфере Азербайджана.

Ключевые слова: аграрная сфера, аграрное предпринимательство, устойчивое развитие, интеграция, малое предпринимательство, предприятие.

Natig Sarhad Mirzayev
Western Caspian University, Dean of the Faculty
Business and Local Governance,
Ph.D in Economics, Associate Professor
Address: Baku, Ahmed Rajabli Street, III Parallel, 17 A
E-mail: mirzoev.n@mail.ru

Development of the integration process in the small entrepreneurship system in the agrarian sector

Summary

The purpose of the study is - to determine the place and role of integration processes of small entrepreneurship of the republic in increasing the efficiency of the agrarian sector, as well as to explore the influence of integration processes on the development of the agricultural sector in modern economic life.

The methodology of the research - systematic approach, fundamental analysis, adequate information.

The practical importance of the research - the possibility of using it as a scientific and theoretical source in enhancing the integration processes of small entrepreneurship in the agrarian sector.

The results of the research - the directions of development of the integration process in modern conditions of small entrepreneurship in the agrarian sector in the Republic of Azerbaijan were assessed.

The originality and scientific novelty of the research - improving the areas of integration of small entrepreneurship in the agrarian sector of Azerbaijan.

Keywords: agrarian sector, agrarian entrepreneurship, sustainable development, integration, small business, enterprise.